

Szociológiai csapdák és az SZDSZ

PROFI AMATŐRÖK – AMATŐR PROFIK 7.

Magyar Bálint – Pető Iván:

Magyar Bálint és Pető Iván, az SZDSZ két alapítója, majd elnöke, Kozák Márton szerkesztői közreműködésével könyvet ír a liberális pártról. Elmondják, hogy az indulás személyi és társadalmi bázisa szerintük miként jelölte ki a párt mozgásterét, miért vezetett feloldhatatlan belső ellentmondásokhoz, s hogyan határozta meg az ellenzéki mozgalomként kezdődő, több mint 20 évig tartó történetet.

1994

„Mi hosszú éveken át megfigyeltünk és lehallgattunk titeket. Ismerünk benneteket. Ne engedjétek át a titkosszolgálatokat a szociknak.”

(Egy magas rangú titkosszolgálati vezető egy SZDSZ-es vezetőnek, 1994 tavasza)

A kormányzati pozíciók leosztása nem csak a szocialisták és a liberálisok között, hanem a párton belül is elhúzódó viták tárgya lett, s a későbbiekben az SZDSZ kudarcai indoklásának állandó eleme volt, hogy „nem a megfelelő tárcákat szereztük meg”. Magától értetődő volt, hogy az SZDSZ listáját vezető Kuncze Gábornak a miniszterelnöki után a legkomolyabbnak tekintett, a rendvédelmi szerveket és az önkormányzatok kormányzati ügyeit is magába foglaló belügyi tárcát kell vezetnie. A koalíciós megállapodás eredményeként az SZDSZ jelölt minisztert a Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztérium (KHVM), valamint a Művelődési és Közoktatási Minisztérium (MKM) élére Lotz Károly, illetve Fodor Gábor személyében, azzal a megfontolással, hogy az előbbi területen a gazdaságpolitikát is meghatározó fejlesztéseket lehet végrehajtani, az utóbbi fontosságát a felügyelt terület társadalmi jelentősége és az SZDSZ értelmiségi karaktere adja.

(Miért nem a Pénzügyminisztérium?) Az SZDSZ koalícióra lépésének egyik alapvető oka volt, hogy az ország vészesen romló pénzügyi és gazdasági helyzetében a racionális pénzügyi kormányzást képviselje. Jóllehet sok közgazdásznak – különösen a kormányzati ambíciókkal egyébként nem rendelkező Bauer Tamásnak – meggyőződése volt, hogy a válságból való kilábaláshoz szükséges költségvetési fegyelmet leginkább egy SZDSZ-es vezetésű tárca tudná biztosítani, személyi és strukturális érvek is szóltak a PM megszerzése ellen.

Az SZDSZ kétségbe vonta az Antall-, majd a Boross-kormány alkalmasságát a gazdasági válság kezelésére. Kupa Mihály 1990 végi pénzügyminiszteri kinevezéséig az MDF-kormánynak nem is volt valódi gazdasági programja. Az SZDSZ nézetei ugyan közel álltak az új pénzügyminiszter válságkezelő programjához, de a párt a következetlen és felhígult konkrét lépéseket többnyire bírálta. Amikor rövid két éves miniszterség után az MDF megbuktatta Kupát, s az 1994-es választásokra készülő kormány látványosan lazított a pénzügyi szigoron, az SZDSZ ismét erőteljesebben lépett fel a felelőtlen gazdaságpolitikával szemben. Csapdahelyzet: ha ellenzéki pártként megszorításokat követel, elveszti szavazói számottevő részét, ha viszont nem támogatja a racionális lépéseket, akkor feladja elveit és csökken a kormányzóképesége hitele. Az SZDSZ – bár bizonytalankodásokkal – a szigorú gazdaságpolitika mellett állt, s ez szerepet játszott abban, hogy támogatottsága 1993 végéig az MDF-ével párhuzamosan csökkent.

Az MSZP pénzügyminiszter-jelöltje Békesi László volt, akit nem elsősorban 1990 előtti

pénzügyi szakpolitikusai múltja predestinált e posztra, hanem a rendszerváltás utáni parlamenti teljesítménye. Gazdasági programjában a szocialista mainstream-mel szemben az SZDSZ-hez hasonló elképzeléseket képviselt. Személye, csakúgy, mint a külügyminiszteri poszton Kovács Lászlóé, gyakorlatilag megkérdőjelezhetetlen volt.

Az SZDSZ-es tárgyalódelegáció mélyebb, strukturális okok miatt sem kívánta vitatni a pénzügyminiszter-jelölt személyét. Úgy látták, hogy ha a kisebb – ráadásul az abszolút többséghez nélkülözhető – koalíciós partner vezeti a pénzügyminisztériumot, az jelentősen csökkenti a nagyobb partner elkötelezettségét a szükséges, de a politikai népszerűséget erodáló lépések mellett, s könnyen „lázasodásokhoz”, kiszavazásokhoz vezethet. Ilyenkor egy SZDSZ-es pénzügyminiszternek nem lehetett volna más választása, mint lemondani, s ezzel a pártját is automatikusan kirántani a koalícióból. Békesi az 1994 végi – akkor még csak – 50 milliárd forintos megtakarítást megcélzó korrekciós csomagjával úgy próbált átvergődni a szocialista frakción, mintha egy jégtömbbel kezében próbált volna átkelni a Szaharán: mire szavazásra került a sor, a véget nem érő belső alkuk következtében a csomag elolvadt. Békesi 1995 eleji lemondása ugyan koalíciós konfliktust okozott, de nem vonta maga után a koalíció felbomlását, s hagyott némi teret a partnerek egyezkedésének. Békesi és programja közül egyszerre csak az egyik lehetett Horn Gyula kormányában: vagy Békesi a programja nélkül, vagy a programja, de nélküle, később Bokros Lajossal.

Az SZDSZ részleges vagy teljes felelőssége a kormányzati tevékenységért

A pénzügyminiszteri pozícióval kapcsolatos dilemma egy mélyebb, az SZDSZ koalíciós részvételét végigkísérő ellentmondásra is rávilágít: miközben döntési kompetenciája az általa irányított szaktárcákon túl korlátozott volt, holdudvara a koalíció egészének tevékenységéért tekintette felelősnek. Ezt az ellentmondást csak súlyosbította a kisebb koalíciós partner helyzetéből fakadó ambivalencia: miként tudja nagyobb partnerétől megkülönböztetni és a nyilvánosság előtt megjeleníteni önmagát, s ezáltal egy „méltányos”, a döntési helyzetekben viselt pozíciójával többé-kevésbé arányos felelősségmegosztást biztosítani.

Az SZDSZ-re és holdudvarára jellemző kioktató attitűd nem csak a választópolgárban, hanem koalíciós partnerében is racionális érveléssel felvilágosítandó, nevelendő alanyt látott, s ha a nevelés, a liberális elvek és program koalíción belüli érvényesítése nem volt eléggé sikeres, rendre kitermelte a koalícióból való elvágyódás érzését. A „rémes szocikon” való szörnyülködés a hétköznapi liberális társalgás rutinjává vált. Ebben a folytonos frusztrációs állapotban a koalíció elhagyását bizonytalanul felvetők hangja morálisan magasabb rendűvé nemesült a bennmaradás mellett érvelők amorálisként bemutatott pragmatizmusával szemben. Így azonban az SZDSZ a kudarcokból származó felelősség egészét magára rántotta, s a szélesebb közvéleményben a szocialista kutya csóválására igényt tartó liberális farkok, a liberális szimpatizánsokban pedig a megalkuvó párt képe rajzolódott ki.

(Miért nem a titkosszolgálatok felügyelete?)

Az állam erőszakszervezetei (hadsereg, rendőrség) és a titkosszolgálatok kormányzati felügyelete más és más minisztériumok, illetve kormányzati szervek alá tartozott. A demokratikus ellenzék tagjait egykoron a rendőrség és a titkosszolgálatok rendszeresen zaklatták, s így az SZDSZ-ben sokak számára magától értetődőnek tűnt, hogy e szervek felett a párt gyakorolja a kormányzati felügyeletet. E törekvésnek azonban több tényező is útját állta. Egyfelől a liberálisok pozitív programjukat akarták megvalósítani a gazdaság, az önkormányzatok, az infrastrukturális fejlesztések, a kultúra és az oktatás terén, s a kisebbik koalíciós pártként elnyerhető kormányzati bónuszok beváltását nem kívánták csak az egykori ellenzéki létnek alárendelni. Másfelől a szocialisták a választás eredményeként másokkal egyenrangúan demokratikus erőnek tekintették magukat, s nem akartak mindhárom területről (rendőrség, hadsereg, titkosszolgálatok) kivonulni. Ráadásul e szervezetekben a szigorú előmeneteli rendszer és struktúra nagymértékben konzerválta

támogatói bázisukat. Mivel az önkormányzatok és a rendőrség felügyeletét ellátó belügyminisztérium vezetője – s ez a koalíciós tárgyalásokon vita tárgyát sem képezhette – Kuncze Gábor lett, a kérdés valójában úgy merült fel: **önkormányzatok a rendőrséggel együtt vagy önmagukban a titkosszolgálatok.**

A Honvédelmi Minisztérium az SZDSZ számára nem jött szóba. A **hadsereg** az 56-os forradalomban és a rendszerváltás során is semlegesesen viselkedett, ezért az egykori ellenzéki mozgalmak nem tekintették a demokráciát fenyegető veszélyforrásnak. A várható NATO és EU-csatlakozás pedig amúgy is új, politikailag semlegesebb kontextusba helyezte a nemzeti honvédség szerepét. Ráadásul az első ciklusban a hadsereg reformját illetően nem volt egységes SZDSZ-es álláspont, hanem két emblemikus 56-os személyiség (Király Béla és Mécs Imre) elképzelései vitáztak egymással. Az SZDSZ csak később kötelezte el magát – a magyar politikai erők közül sokáig egyetlenként – egyértelműen a kötelező sorkatonai szolgálat eltörlése, illetve az önkéntes és hivatásos hadsereg megeremtése mellett.

A **titkosszolgálatok** esetleges SZDSZ-es felügyelete már összetettebb kérdés. Az SZDSZ hívei elvárták, hogy a párt a koalíció tagjaként öntsön tiszta vizet a zavaros lötytel teli pohárba. Aggasztó volt ugyanis, hogy az első kormányzati ciklus demokratikus átmenetet szolgáló nagy törvényei közül – a médiatörvény mellett – éppen az egykori titkosszolgálati iratokhoz való hozzáférés nyilvánosságát biztosító szabályozás maradt el. Ez viszont alapvetően a parlamenti többségen, s nem a miniszteri pozíción múltott. Könnyen előállhatott volna az a helyzet, mely kisebb mértékben még a belügyminisztériumot is érintette, hogy – a hatályos törvények alapján – épp egy liberális miniszternek kellett volna őriznie a rendszerváltás előtti bűnös titkokat. De a tárca „elengedése” szempontjából – a szocialisták ragaszkodásán túl – a legfontosabb az a felismerés volt, hogy az SZDSZ vezetői a titkosszolgálatokat politikai célokra használni nem akarták, ugyanakkor belátták, hogy a civil kontroll ethosza szerint azt uralni nem tudták volna. A Kontroll Csoport egykori híres száma (Besúgók és provokátorok) által leírt helyzetet, miszerint „a magunk módján mi is figyeltetünk, aki előttetek áll az a mi emberünk”, nem volt készletünk megfordítani, s bár a megfigyelték szerepéről örömmel lemondtak (volna), a megfigyelőké csöppet volt vonzó. Érzékelhető társadalmi igény hiányában az SZDSZ vezetői ezt a kérdéskört **inkább a múlt részének, mint a jelent mérgező ügyének tekintették.** S ha a lanyha közérdeklődés ellenére, mint egykori megfigyelték és üldözöttek ezt állították volna politizálásuk középpontjába, olybá tűnik, mintha sebeiket nyalogatva csak a revansvágy hajtaná őket. A megfontolás érthető, de a végeredmény az lett, hogy **a diktatúra titkos erőszakszervezete szinte intakt módon lépett át a demokratikus rendszerbe.**

Bár a megalakuló nemzetbiztonsági kabinet elnöke belügyminiszterként Kuncze Gábor lett, de a poszttal járó lehetőséggel nem kívánt igazán élni. Mozgásterét eleve korlátozta, hogy a titkosszolgálatokat felügyelő tárca nélküli miniszter a miniszterelnök alárendeltje volt, így belügyminiszterként ebbéli tevékenységét hűvös távolságtartással a minimálisra csökkentette. Ebben szerepet játszott az is, hogy az Antall-Boross kormány idején erősen élt a gyanú: a kormány emberei „használják” a volt titkosszolgálati iratokat, szelektáltan szivároztatnak, esetleg adatokat manipulálnak, márpedig Kuncze el kívánta kerülni, hogy ilyen vádak egyáltalán fölmerülhessenek. Olyannyira, hogy még a néhai Állambiztonsági Operatív Nyilvántartó Osztály minisztériumban található iratórőz helyeit se kívánta megtekinteni, amit a nyilvánosság észre sem vett, ám azzal járt, hogy a megörökölt apparátus manipulálási szándékát nem lehetett kizárni.

A belügyminiszter olyan rendészeti apparátus élére került, amely az SZDSZ-étől idegen normákon nevelődve egyértelmű hierarchikus irányításhoz, parancsokhoz szokott. A miniszternek úgy kellett ellátnia feladatát, hogy a miniszterelnöknek erős hajlama volt, hogy az ő megkerülésével, közvetlenül tartsa a kapcsolatot a nagyobb részt az előző rendszerben főtisztává vált rendőri vezetéssel. Ugyanakkor az egykori demokratikus ellenzék ekkor már parlamenti képviselőiséget nem vállaló, de az SZDSZ-t továbbra is megjelenítő tagjai bírálták, amiért várat

magára a rendőrség emberjogi normákhoz igazodó átalakítása és a régi vezetők leváltása. E részben nyilvános kritikát a rendőri vezetés a miniszterrel szembeni bizalmatlanság látványos jeleként, várható menesztéseként fordította le a maga számára. Mindeközben a jogállami normák eleve korlátozták, hogy pusztán az előző rendszerben betöltött pozíciójuk miatt lehessen felmenteni állásukból embereket, akik ráadásul az előző négy évben már a demokratikus rendszerben szolgáltak.

Az SZDSZ azonban nem mondott le arról, hogy megkísérelje a demokratikus berendezkedés normái szerint rendezni az előző rendszer politikai rendőrségi irathagyatékának ügyét, ezen belül az ügynevezett ügynökkérdést. A kormányban az irathagyaték ügyében – legalább is az SZDSZ kezdeti reményei szerint – meghatározó szerephez jutott a belügyminiszter. Amikor a nem sokkal a választások előtt született ügynevezett átvilágítási törvényt az alkotmánybíróság 1994 decemberében részlegesen alkotmányosértőnek minősítette, és kötelezte az országgyűlést, hogy 1995 szeptemberéig szabályozza az információs önrendelkezés jogát, a törvényjavaslat előkészítése a belügyminiszter feladata lett.

A titkosszolgálatok felügyelete, a korábbi rendszer örökségének ügye

Az iratnyilvánosság mégoly fontos ügye elfedte a titkosszolgálatok továbbélő, a politikát rejtett módon formáló szerepének problémáját. A kérdés jelentőségét az SZDSZ sem ismerte föl. A titkosszolgálatok ügye egyszerre érintette az információs kárpótlást, az előző rendszer iratainak nyilvánosságát, a kommunista rendszer politikai szereplőjéhez való viszonyt, azaz a lusztrációt, a rendszerváltást követő politikuskárda zsarolhatóságának lehetőségét, a titkosszolgálatok folytonosságának kérdését és részben ezzel összefüggésben depolitizálásának, azaz illegitim politikai célokra való felhasználása megakadályozásának feladatát. Ha azt nézzük, hogy a mindenkori kormány felhasználta-e politikai céljaira, vagy éppen eltüntetett-e az előző rendszerben keletkezett titkosszolgálati iratokat, használta-e a titkosszolgálatokat párton belüli és azon kívüli politikai versenytársakkal és ellenfelekkel, illetve közigazgatási és gazdasági szereplőkkel szemben, akkor kétségtelen, a titkosszolgálatok működésének demokráciákban legitim határait az 1990 utáni kormányok szinte kivétel nélkül átlépték.

Érdemes három, egymással összefüggő, de mégis elválasztandó elem különbségét világossá tenni. Egy kérdés az előző rendszer politikai rendőrségi tevékenységét tükröző iratok nyilvánossága, ettől némileg elválasztandó, amire a témát egyesek szándékosan, mások tájékozatlanságból igyekeznek leszűkíteni, vagyis az egykori besúgók ügye, és megint más az egykori hivatásos személyi állomány sorsa.

A titkosszolgálatok ügyének a demokratikus rendszer normáinak megfelelő rendezése nem a felügyelő kormánytag személyén, hanem a politikai akaraton, az egymást követő kormányokon és a mögöttük álló parlamenti többségen múlott. És 1990 óta mindig kisebbségben voltak azok, akik abból indultak ki: élesen váljon el a korábbi politikai rendőrség tevékenysége, irathagyatéka az 1990 utáni rendszer titkosszolgálatainak, rendőrségének tevékenységétől és ennek archívumi lenyomatától. A korábbi politikai rendőrség dokumentumainak máig lezáratlan ügye jól érzékelteti a liberális párt politikai társtalanságát.

Az MSZP, az 1990 és 1994 közötti kormány mögött álló jobboldali pártok, majd az azok választóinak átvételére törekvő Fidesz kormányon és ellenzékben egyaránt azon dolgozott, hogy az egykori politikai rendőrség iratöröksége minél inkább elzárva maradjon a nyilvánosság elől, s hogy a titkosszolgálatok határozassák meg, mire van szükségük a dokumentumokból.

A rendszerváltás jogállami forradalom jellege miatt, miszerint a régi rendszert az új nem elsöpörte, hanem békésen felváltotta, a rendszerváltó pártok – kezdetben egységesen –

elfogadhatatlannak tartották a forradalmi jellegű, leszámolásos igazságtételt, s ennek részeként a pusztán az előző rendszerben betöltött pozíciók alapján történő felelősségre vonást. Az állampárt központi bizottsági titkárai, politikai bizottsági tagjai is ott ültek például a demokratikusan megválasztott országgyűlés MSZP-frakciójában, és az egykori elnyomó apparátus, így a volt politikai rendőrség tagjai és kiszolgálóiak ab ovo büntetésének sem volt jogi alapja.

A korábbi politikai rendőrség állománya, ide értve a szigorúan titkos státusú, civil fedőfoglalkozásúakat (szt-tiszteket) is, igyekezett eltűnni a nyilvánosság elől. Viszonylag sokan pályát váltottak, volt, aki valódi civil foglalkozást keresett, ha tehetett, mondjuk ügyvéddé vált, ismereteit, kapcsolatait használva őrző-védő vállalkozásba kezdett vagy korábbi foglalkozásától távoli területen találta meg a helyét. Mások tovább maradtak az apparátusban, olykor a „sima” rendőri állományban vagy a titkosszolgálatokban. Akik viszont nem a feloszlott III/III-as (belső elhárítás) Csoportfőnökségben, hanem a titkosszolgálatok más egységeinél szolgáltak, zavartalanul dolgozhattak tovább a cégnél. A továbbszolgálók egy részének kapcsolata egy ideig különlegesen szoros maradtak a szocialistákkal. Megint mások az új viszonyoknak megfelelően a mindenkori kormány iránt lojális technokratává váltak, s próbálták elhitetni, és voltak, akik hitték is, hogy munkájuk korábban is „pusztán” technokrata tevékenység volt.

Az állomány korábbi tagjainak leleplezése és kiszorítása komoly formában nem merült fel. A szolgálatok 1990 után átszervezve ugyan, de jelentős részben folyamatosan működtek. A folyamatosságot és a folytonosságot jellemzi, hogy a nemzetbiztonsági apparátus vezetőinek 60-65%-a még a kétezres évek közepén is a pártállami időszak munkatársaiból került ki. Az MDF, az MSZP és később a Fidesz is azt kívánta elhitetni, hogy mindez nélkülözhetetlen a titkosszolgálatok és a rendőrség működőképességéhez, így államérdék, hogy a rendszerváltás cezúrája a megvalósítottnál ne érvényesüljön erőteljesebben.

A rendszerváltó pártok egységes és erőteljes akaratára lett volna szükség ahhoz, hogy biztosítani lehessen az információs kárpótlást, a múlt feltárását, az egykori politikai rendőrség iratainak, hálózatának nyilvánosságát, s azt, hogy a titkosszolgálatok maradjanak távol a politikától, a pártoktól.

A pártok érintettsége

A titkosszolgálatok az új ellenzéki pártok – MDF, SZDSZ, Fidesz – megalakulását csak akadályozni tudták, meggátolni igyekezettük ellenére sem voltak képesek. Az ún. történelmi pártok újraélesztése viszont kifejezetten aktív közreműködésükkel történt.

Az első demokratikus választások után a leköszönő miniszterelnök, Németh Miklós számára összeállítottak egy listát az 1990-ben megválasztott parlament politikai rendőrségi ügynöki múlttal rendelkező képviselőiről. Az információk saját pártjaikra vonatkozóan mind a kormányoldali, mind az ellenzéki pártok néhány vezető politikusa számára megismerhetővé váltak. Bár a lista korántsem volt megbízható, terjedelme, valamint az érintettség szintje miatt a kormánypártokra sokkolóan hatott. A rendszerváltó pártokban ugyanis – az SZDSZ és a Fidesz kivételével – magas szinten is voltak beszervezettek, s életük valamely szakaszában ügynöki tevékenységet ellátó személyek. Az ugyanakkor nyilvánvaló volt, hogy az MSZP parlamenti képviselőinek egy része a titkosszolgálati jelentések megrendelője, fogyasztója, vagy a rendszer alsóbb szintű apparátusának represszív funkciókat is ellátó tagja volt.

Az SZDSZ képviselői közül a listán szereplő néhány személy kevéssé volt ismert, s nem volt szerepük a demokratikus ellenzékben. Miután diszkréten szembesítették őket a tényekkel, rövid időn belül csendben visszavonultak, majd kikerültek a frakcióból. A párt felső vezetésében nem voltak állambiztonsági ügynökök vagy besúgók. Ez abból adódott, hogy miközben másfél évtizedes működése során a demokratikus ellenzék mindvégig célpontja volt a politikai rendőrség tevékenységének és hemzsegték körülötte a besúgók, addig a szamizdat konspirációs kényszeréből

adódóan kitűnt, hogy a legszűkebb ellenzéki garnitúrába nem sikerült beépülni. A demokratikus ellenzék „kemény magjáról” a poloskával felszerelt lakások, a telefonlehallgatások és a nyolcvanas évek bővülő ellenzéki nyilvánosságának külső köreibe beépített informátorok szolgáltatták az információkat a rendőrség számára. A rendszerkritikus gondolkodás terjedésének eszközeit (szamizdat, SZER) és az ezek technikai hátterét kiszolgáló konspiratív tevékenységeket el kellett választani a lényegében nyílt szerveződések színtereitől (tiltakozó akciók, repülő egyetemek, társasági összejövetelek, baráti érintkezések). A bővülő ellenzéki nyilvánosság köreiben elkerülhetetlen volt az informátorok, ügynökök nyüzsgése, akiknek egy kisebb részét a demokratikus ellenzék maga is beazonosította, ám többségük ismeretlen maradt.¹

A kormányoldal (MDF, FKGP, KDNP) képviselői közül nagyságrendileg több nevet tartalmazott a dokumentum, s a személyes tapasztalatok még azt is megerősítették, hogy a lista bizony hiányos. A demokratikus ellenzék SZDSZ soraiban ülő szereplője furcsa helyzetbe csöppent: ha jobbra nézett, az MSZP frakciója felé, azt az egyébként kedélyes egykori kerületi apparatcsikot láthatta, aki szamizdatbutikként is működő lakásának „nem rendeltetészerű használatáról” szóló határozatot szignálta; ha szembe, az MDF-frakcióra tekintett, ott meg azt a később más pártban magas titkosszolgálati felügyeleti posztot betöltött képviselőt, aki 1989 előtt szorgalmasan érdeklődött nála olyan erdélyi kontaktcímek iránt, ahová szamizdatot vihetne, s aki a nyolcvanas évek végén egészen egy amerikai magyar emigráns szervezet konferenciájáig követte – nem a rendezők megbízásából. Szakértői vélemények szerint az első szabadon választott parlament nemzetbiztonsági bizottsága is erősen fertőzött volt ügynökökkel, olyannyira, hogy még az egyik alelnök is közülük került ki. Jellemző, hogy karrierje akkor sem tört meg, amikor még az MDF kormány idején más okból lemondott képviselői mandátumáról: a múltját jól ismerő belügyminiszter (az Antall József halála utáni miniszterelnök) kabinetfőnöke, az első Fidesz-kormány idején a [Honvédelmi Minisztérium](#) Társadalmi Kapcsolatok Főosztályának helyettes vezetője, majd a sajtófőosztály vezetője, végül szóvivő lett.

A „tudjuk, hogy tudják, hogy tudjuk” helyzet nem csak a korábbi politikai rendőrség ügyeinek feltárását befolyásolta, de érzelmileg is színezte a többi politikai párt SZDSZ-hez való viszonyulását. A szocialisták egy része egy ideig talán zavarban is volt. Az egykori demokratikus ellenzék parlamenti jelenlétével hazugságaik és megalkuvásaik indokai omlottak össze, nevezetesen, hogy mindezzel azért volt szükség, mert nem lehetett másképp. Ugyanakkor a párt emberei közül nem kevesen keményen dolgoztak azon, hogy a politikai rendőrség apparátusát átmentsék a diktatúra oldaláról a jogállam térfelére. A kommunistából áttért jobboldali neofiták nem kezelhették az ügyet a szocialisták joviális pragmatizmusával, hiszen új pártjaik ideológiai gerincét egy idő után éppen a harcok antikommunizmus, az „igazságtétel” adta. Ők egyenesen gyűlölték azokat, akik élő bizonyosságai voltak annak, hogy a kommunista rendszerben is lehetett másképp. Indulatuk múltbeli alkalmazkodásukat feledtetni akaró igyekezetükből, frusztrációjuk zsarolhatóságukból fakadt. Az ügynököt nyilvánosságának elszabotálása örök szorongásra és szolgásra kárhoztatta őket.

A Fidesz kezdeti garnitúrája, életkori sajátosságainál fogva csak korlátozottabban lehetett szervezési kísérleteknek kitéve, egyfelől a kötelező sorkatonai szolgálat, másrészt az egyetemi évek alatt, a rendelkezésre álló adatok szerint sikertelenül. Ügynökkérdésben bekövetkező látványos paradigmaváltásuk jobboldali politikai irányváltásukkal áll szoros összefüggésben: egyrészt az erősen fertőzött jobboldali pártokat kívánták maguk alá gyűrni, s így a „nemzeti” oldalon belüli vezetést a maguk számára biztosítani; másrészt az **egyházakra** nem csak ideológiailag, hanem szervezetileg is támaszkodni kívántak. Mivel az egyházak képtelenek voltak e kérdéssel akár intézményesen, akár személyes bünvallással szembenézni, a múltfeltárásban nem érdekelt Fidesz védelme alá helyezték magukat. Így a nem szelektív politikai múltfeltárás kikerült a Fidesz politikai agendájából. A múltat az ellenfél stigmatizálására vagy az érintett hívek sakkban tartására használták.

Az 1990 utáni két évtized azt mutatja, hogy az SZDSZ-t nem számítva a magyar parlamenti

politikai pártok számára az iratokhoz való hozzáférés, egyáltalán, a múlt ügyeinek demokratikus normák szerinti lezárása nem hogy sürgős nem volt, de kívánatos sem, legfeljebb annyi érdeklődést váltott ki belőlük, amennyire pillanatnyi politikai kampányokhoz használni tudták. Minden tartós megosztottság és szembenállás ellenére abban „nemzeti egység” alakult ki a jobb- és baloldal között, hogy a múlt bűnös dokumentumaihoz való hozzáférést elszabotálják.

Az új politikusok, köztük a korábban a politikai rendőrség által vegzáltak is, kezdetben kevés ismerettel rendelkeztek az állambiztonsági szervezetről. Számukra a megfigyelők, az üldözők bevett szóhasználatával egyszerűen belügyesek voltak. A rendszerváltás után egy ideig még a témába magukat jobban beledolgozók, például az országgyűlés nemzetbizottsági bizottságának tagjai sem igazodtak el az állambiztonsági tisztek bennfentes információi vagy dezinformációi között. Még a demokratikus ellenzék egykori célszemélyei sem tudták, hogy az 1989 előtti Belügyminisztérium állambiztonsági ügyekkel foglalkozó III. Főcsoportfőnökségén belül milyen erős mozgás jellemezte az állományt. Nem tudták, hogy az információk tartalma szerint került valamilyen ügy az egyik vagy másik részleghez, az ügynököket pedig hírforrás szerint mozgatták a különféle egységek között. Így a korábbi állambiztonsági szolgálat szándékának megfelelően hosszabb ideig mindenki elhitte, hogy a rendszerváltás részeként megszüntetett, a hazai politikai ellenzékkel foglalkozó III/III-as Csoportfőnökség végzett csak politikai rendőrségi tevékenységet. A III. Főcsoportfőnökség III/I-es külföldi hírszerzéssel és a III/II-es kémelhárítással foglalkozó csoportfőnökségeinek tevékenységét Boross Péter (MDF), Gálszécsy András (MDF), Nikolits István (MSZP), Tóth András (MSZP), Horn Gyula (MSZP), Demeter Ervin (Fidesz), Kövér László (Fidesz) és Pintér Sándor (Fidesz), különböző pozíciókban, nem feltétlen formális együttműködésben, de egy irányba húzva igyekezett átmenteni. A különböző csoportfőnökségek közötti felelősséglokalizálás megtévesztő manővere egészen 2002-ig, Medgyessy Péter (III/II, kémelhárítás) lelepleződéséig működött és alkalmas volt a személyükben érintettek szelektálására.

A korábbi politikai rendőrség iratainak védelme

Az MSZP és a mindenkori jobboldali pártok (MDF, majd a Fidesz) közötti informális szövetség a nemzetbiztonsági feladatok ellátásával indokolta az információk visszatartását. Egyetértettek abban, hogy az SZDSZ-t az iratok közelébe se engedjék, és hogy szabotálják az ügy demokratikus normák szerinti rendezését kikényszeríteni szándékozó javaslatokat. A titkosszolgálati iratok nyilvánosságával foglalkozó különböző intézmények és ad hoc testületek összeállításánál hivatkozott „szakmai” szempont olyan volt, mintha a koncepciók perek iratainak őrzését, szelektálását és hozzáférhetőségének megítélését csak egykori bírák és ügyészek végezhetnék, mondván: ők rendelkeznek a megfelelő szakértelemmel.

Az egykori politikai rendőrség iratai hozzáférhetőségének akadályozásában és a titkosszolgálatok folytonosságának szükségességére hivatkozó törekvésekben valójában **három indíték** játszott érdemi szerepet.

(Első indíték: az elhallgatás) Antall József és az MDF szűkebb vezetése számára az úgynevezett Németh Miklós-féle lista világossá tette a koalíció súlyos érintettségét. A jobboldali pártok esetében a szégyen magától értetődő volt, hiszen az előző rendszerbe nem beilleszkedő, valamilyen élethelyzetükben megszarolt, de a rendszerváltás után antikommunista politikai szerepben fellépőket fenyegette egykori kollaboránsi múltjuk lelepleződése. A parlamenti frakció szégyenének eltitkolási szándéka motiválta, hogy ameddig csak lehetett, a kormány meg sem kísérelte az ügy jogi szabályozását. Még inkább motiválta az elhallgatást ideológiai támaszuk, az évtizedes zaklatásnak és üldözésnek kitett történelmi egyházak magas rangú vezetőinek teljes hitelvesztéssel fenyegető érintettsége. Végül az elhallgatásban voltak érdekelték a nemzeti-keresztény gondolathoz megtért – olykor komoly kormányzati pozíciókba kerülő – egykori kommunisták is.

Az elhallgatást motiválta továbbá az egykori támogatójuk és túrjuk kategóriába tartozó értelmiségiek, művészek és újságírók érintettsége. A puha diktatúra viszonyai között valaki egyszerre lehetett a rendszer moderált kritikusja és a titkosszolgálatok besúgója. A skála mind a beszervezés időpontját, körülményeit, tartamát és a jelentések műfaját illetően rendkívül széles volt. A hazafias (azaz önkéntes) alapon történő beszervezéssel szemben a kényszer és zsarolás különböző formái domináltak. A rendszerváltást követően sokaknál nem is egyszerűen csak a szégyen, illetve a megbocsátás jelentett problémát, hanem annak a morális piederstálnak az elporladása is, mely a korábbi vagy az új viszonyok között kritikai magatartásuk talapzatát jelentette. Minden esetre az ügy maszatolása nagyban hozzájárult ahhoz, hogy még a megzsarolt és környezetüket el nem áruló besúgók döntő része sem „leplezte le” magát, hanem a „megúszásban” reménykedett, s így válhatott később a sokszor esetleges lelepleződés áldozatává.

(Második indíték: a zsarolás) Az egykori ügynökök számára az iratfelszabadítás elmaradása, az akták „spájzolás” a zsarolt állapot véglegesítését, a függésben tartás állandósítását jelentette.

A szocialisták nem vártak külön szolgáltatást értelmiségi holdudvaruk érintetteinek védelméért: elég volt, ha felvilágosult-szekularizált értékrendjüknek megfelelően vettek részt a közéletben. Nekik nem kellett ideológiai pálfordulást végrehajtaniuk, s a diktatúra lelki terhetől mentesítve ballasztok nélkül képviselhettek, akár a szocialistákkal szemben is a mérsékelt kritikai magatartást.

Ezzel szemben a jobboldalhoz húzó érintettek neofita buzgalommal kompenzáltak, s régi engedelmisségüket engesztelhetlenségre váltották. Helyzetük részben analóg a kommunista rendszer bukása után megtért egykori tudszoc-tanárokéval, párttollnokokkal és egyéb ideológiai pártmunkásokkal, akik „az én kommunistám nem kommunista, az én besúgóm nem besúgó, hanem jó hazafi” védett státuszáért fizetnek szolgálattal. A formális szereptől olykor idegen, irracionálisnak tűnő mozgások önleleplezőek az avatott tekintet számára. Bár Antall József a kiscgazdák „kérésére” az ügynökmúltat cáfoló vagy igazoló borítékok átnyújtásával próbálta radikalizálódott koalíciós társait hitelteleníteni, ezt nem tette általános gyakorlattá. Egy dolog a leleplezéssel büntetés és más a zsarolhatóság, melynek lényege, hogy a zsarolt ember engedelmissége esetén a kompromittáló tény rejtve marad.

(Harmadik indíték: a politika manipulálása) A titkosszolgálatok politikát formáló manipulációiról nehezen ellenőrizhető feltételezések keringenek és egyértelmű helyzetek tanúskodnak. Amikor egyes emberek politikailag izgalmas helyzetben váratlanul felbukkantak, majd ugyanolyan váratlan eltűntek, már a demokratikus ellenzéki időkben, majd az SZDSZ megalakulásakor és később is az a mondás járta: „úgy mozog, mint egy ügynök”. A titkosszolgálatok szükség szerint aktivizálták és hibernálták droidjaikat.

A merészebb feltételezések az úgynevezett Duna-gate ügy mögött is hátsó szándékot sejtenek. Eszerint a politikai rendőrség ezzel az akcióval el akarta hitetni az új politikai szereplőkkel, hogy az iratok túlnyomó részét megsemmisítették, illetve a III/III-as Csoportfőnökség „lebuktatásával” akarta a szolgálat többi részét – hírszerzőket, külföldi kémelhárítókat, katonai hírszerzést, elhárítást – átmenteni. Tény, hogy a Duna-gate ügyet 1990 elején vizsgáló országgyűlési bizottsággal, köztük a már a rendszerváltás jegyében bekerült újonnan megválasztott képviselőkkel is sikeresen elhitették, hogy a nagymértékű iratmegsemmisítés miatt rendkívül hiányosan maradt meg a politikai rendőrség irathagyatéka. Csak a Kuncze belügyministersége idején működő iratfeltáró bizottság állapította meg, hogy az iratállomány döntő része sértetlen maradt.

Él a feltételezés, hogy a Németh Miklós-féle ügynöklista is titkosszolgálati manipuláció eszközéül szolgált: az érintettséggel kívántak ráijeszteni az új pártokra és a hivatásos állományról a profikat nem nagyon érdeklő egykori besúgókra irányítani a figyelmet.

A feltételezések vagy megalapozottak vagy sem, de az tény, hogy Kuncze Gábor miniszterségének kezdetén, négy évvel a rendszerváltás után az az ember volt a belügyminisztérium politikai rendőrségi információikat is őrző adatvédelmi részlegének vezetője, aki a rendszerváltás előtt hol az MSZMP KB apparátusában foglalkozott a sajtó ügyeivel, hol az akkori BM főtitkárként tevékenykedett. Végül is a miniszter elmozdította posztjáról, de hasonlóan az Al Caponéval történt egykori leszámolóhoz (amikor is a gengsztert nem az igazán súlyos, de nem bizonyítható ügyei, hanem adócsalás vádjával fogták le és ítélték el), nem azért mentették fel, mert élt a gyanú, hogy érdekelt a kezében lévő információk manipulálásában, hanem egy ennél jóval kisebb jelentőségű munkaköri mulasztás miatt. Kuncze hivatalba lépésekor a BM központi épületében a titkosszolgálatok továbbra is saját iratórész helyet tartottak fenn, ahová még a BM-alkalmazottak se léphettek be.

A titkosszolgálatokért folyó harc idővel a jobb- és baloldal közti konfliktusok fontos terepévé vált. A szolgálatok vezetőinek egy része, csakúgy, mint a rendőri vezetés, hosszú időn át **kétfelé jelentett**: az MSZP és előbb az MDF, majd a Fidesz „illetékesei” felé. Ez nem a mindenkori ellenzék által betöltött nemzetbiztonsági bizottsági elnöki posztjal járó parlamenti kontroll, hanem a politikai helyezkedésben eszközként használt manipulációs szándék következménye. A külső szemlélő számára nehezen megítélhető, mikor akarták a titkosszolgálatok önjáróan befolyásolni a politikát, és mikor használta a politika a szolgálatokat saját céljaira: **kész helyzeteket kívántak-e teremteni, vagy „csak” megrendelést teljesítettek.**

Az elmúlt két évtizedből több olyan ügy részletei maradtak tisztázatlanok, amelyekben **a titkosszolgálatok érdemi szerepe több mint valószínűsíthető.** A teljesség igénye nélkül, csak utalásszerűen említjük a legismertebbeket.

- Az 1998-as választásokat megelőző, ellenzéki fideszes és kigazda politikusok elleni robbantássorozatáról nem lehet tudni, hogy a kormány egésze vagy csak a közbiztonságért felelős kisebbik koalíciós partner lejárására irányult. Az akciókat a profi, szakszerű kivitelezés jellemezte (a robbantássorozatban senki sem sérült meg, s az anyagi károk is jelentéktelenek voltak), ugyanakkor sem akkor, sem azóta nem derült fény egyetlen elkövető vagy megrendelő kilétére sem. A Fidesz győzelmével végződött választások után nem sokkal a politikai indíttatású robbantások szinte varázsütésre abbamaradtak. (A több halálos áldozatot követelő Aranykéz utcai robbantás és persze sok más akció is a maffialeszámolások közé tartozik.)
- A Magyarországon lefogott bombagyárossal, Dietmar Clodo-val, a Fidesz-kormány 1998-2002 közötti (és jelenlegi) belügyminisztere többször is nehezen magyarázható személyes kapcsolatba került.
- Földi László volt hírszerző ezredes az 1996-ban kipattant Nyírfa ügy néven elhíresült homályos történetben vált ismertté. Az ügyről nem lehetett tudni, hogy MSZP-n belül, esetleg a párt ellen irányuló politikai leszámolás eszköze, vagy az önjáróvá váló titkosszolgálatok akciója volt. Földi pár évvel később, már a Fidesz-kormány alatt az állami megrendelések sokaságával a biztonsági piac meghatározó szereplőjeként, a Defend Security Kft. nevű cég élén tűnt fel, miközben a Fidesz vezetőinek állítólagos, később valótlannak bizonyult megfigyelése ügyében corpus delictiként vásárolt kazetta vevőjeként került újra rivaldafénybe.;
- Az első Fidesz-kormány idején egy különös Trabantos önrobbantásos merénylet történt. Az „áldozat” az ügynevezett megfigyelési ügy fideszes bizottsági elnöke által koronatanúként megnevezett titkosszolgálati munkatárs volt, aki a balul elsült provokáció után közvetlenül a titkosszolgálatokat felügyelő miniszter kabinetfőnökét hívta fel mobilján..

- Mindmáig nem tudni, hogy honnan és hogyan kerültek nyilvánosságra Medgyessy Péter D-209-es státuszának iratai, hiszen a botrány kitörésekor még semmilyen átvilágítási, kutatási szabályzat nem tette lehetővé, hogy azokhoz az őrzőkön kívül bárki is hozzáférjen.
- 2005-ben a titkosszolgálatok által készített telefonlehallgatási jegyzőkönyveket juttattak el külföldi honlapokhoz. Így derült ki, hogy a kormány több tagjának telefonbeszélgetéseit egy megfigyeléssel tartott kapcsolatra hivatkozva rögzítették.
- A titkosszolgálati fedőcégek zavaros ügyei közül valószínűleg csak a jéghegy csúcsa az Egymásért, Egy-Másért Alapítvány esete. Az 2006-ban kipattant ügyben a Vám és Pénzügyőrség nagy összegű csalást állapított meg az alapítványnál, s nyilvánosságot kapott, hogy a cég szoros kapcsolatban állt a nemzetbiztonsági szolgálatokkal.
- Az UD Zrt. ügy, amelynek egyik eleme az MDF által nyilvánosságra hozott telefonbeszélgetés tartalma, a korábban titkosszolgálatoknál tevékenykedők alternatív titkosszolgálati tevékenysége, a másik eleme, hogy nem tudni, a titkosszolgálati eszközökkel készült hangfelvételt ki és miért juttatta el az MDF-hez.
- Mindmáig tisztázatlan a titkosszolgálati szál a 2008-2009-es romák elleni gyilkosságsorozatban.

A biztonsági apparátusokból kiszoruló emberek megjelenése a magánpiacon nem csupán azt jelenti, hogy az „elbocsátott légió” egyes tagjai gazdasági vállalkozásokban kamatoztatják szakértelmüket, hanem hogy komoly anyagi háttérrel már olyan vállalkozások is létrejöttek, melyet a közvélemény **alternatív titkosszolgálatnak** tekintett. E vállalkozásoknál nem csak az információáramlás nem legitim csatornáinak fenntartásáról, hanem alternatív megbízások önálló elvégzéséhez szükséges magán-hírszerzési kapacitások megteremtéséről volt szó.

A **2006-os választások utáni** kormányalakítással felbomlott a békétlen egymás mellett élés kölcsönös elrettentésen alapuló alkuja. De ez nem csak a Fidesz és az MSZP közötti, hanem az MSZP-n belüli konfliktust is jelentett. Frissen megerősített miniszterelnökként Gyurcsány Ferenc az MSZP egykori reformista utódparti establishmentjével szemben kívánta pártjában és annak környezetében stabilizálni helyzetét. Míg a 2004-es kormányfőváltásnál érintetlenül kellett hagynia a régi struktúrákat, addig 2006-ban néhány érzékeny ponton belenyúlt az MSZP és a Fidesz bejárattott alkurendszerébe. A **titkosszolgálatok** kormányzati felügyeletét kivette a régi gárda kezéből, és azt régi bizalmi emberére, később pedig operatív vezetését olyan személyre bízta, aki véget vetett a „kétfelé jelentés” és a kiszivárogtatás gyakorlatának. Utóbbi aztán, még a kormányváltás előtt kinevezett utódja feljelentette jogosulatlan adatgyűjtés miatt, s az ebből indult eljárás részben összefonódott azzal, hogy a 2010-ben alakult kormány idején két az előző években működő titkosszolgálati vezető ellen kémkedés vádjával indult eljárás. A **rendőrség** felügyeletének a civil kontroll szükségességére hivatkozva történő 2006-os áthelyezése az igazságügyi tárcához, szintén a korábbi kétirányú „bekötöttség” megszakításának – balul elsült – kísérlete volt. S ha ehhez hozzávesszük az MSZP-n belüli **pártfinanszírozási** csatornák átrendezésére irányuló törekvést, látható, hogy a felszínen a Fidesz és MSZP közötti, 2006-tól totálissá váló háború egyik – a nyilvánosság által kevésbé érzékelt – frontja az MSZP-n belül húzódtott.

A **Fidesz 2010-es kormányra kerülése után** Pintér Sándor belügyminiszterként nem csupán a rendőrséget, hanem a titkosszolgálatokat is felügyeli, ami a rendszerváltás egy szimbolikus döntésének, a két testület elkülönítésének „visszacsinálását” jelenti. Emellett szintén az ő felügyelete alatt létrejött a különleges anyagi és technikai feltételekkel ellátott Terrorrelhárító Központ, mely a kormányzati szereplők védelmét is ellátja. A tény, hogy az új onnipotens szervezet vezetőjének Orbán Viktor személyi testőrét nevezte ki, akit egy mozdulattal őrnagyból dandártábornokká léptetett elő, harmadik világbeli mintákat idéz, ahol az autokratikus politikai

vezetőnek titkosszolgálati jogosítványokkal fölrüházott saját elit kommandója van.

A politikai rendőrségi iratok nyilvánossága: az esély elszalasztott pillanatai

Amikor a szakértők nyilvánosságot követelnek, nem az iratok automatikus és még csak nem is szelektív közzétételéről beszélnek, hanem – kivételes eseteket leszámítva – a titkosság megszüntetéséről, az akták titkosszolgálati irattárakból állami levéltárba történő átadásáról és a kutathatóság szűk korlátozással biztosított jogáról. Ez jelentette volna az egykori politikai rendőrség történetének radikális lezárását.

A rendszerváltás előtti politikai rendőrségi iratokhoz való hozzáférés különböző kelet-európai történeteit leginkább a váltás jellege határozta meg. Ahol tárgyalásos átmenetre került sor (Lengyelország, Magyarország), egy ideig paradox módon éppen a békés rendszerváltás óvta meg a titkosszolgálatokat és hagyta kezelésükben a politikai rendőrségi iratokat. De a kemény diktatúrák durvább, forradalmi átmenetei sem hoztak egyforma történeteket. A skála egyik szélén találjuk a német modellt, ahol a civil mozgalmak bontották le az egykori kommunista Stasit, és a volt NDK demokratikus ellenzéke játszott döntő szerepet a példaszerű nyilvánosság megteremtésében. Másik véglet a román történet, ahol bár fegyveres összecsapások zajlottak a politikai rendőrség, a Securitate egységeivel, a velük szoros kapcsolatban álló magasrangú politikusok az átalakulás utáni viszonyok meghatározó szereplői maradtak, s hosszú ideig őrizték az előző rendszer titkait.

Ezzel együtt az elmúlt húszegynéhány év során szinte minden volt európai szocialista országban messze teljesebbé vált a korábbi politikai rendőrségi iratokhoz való állampolgári hozzáférés lehetősége, mint Magyarországon. Bár a megfigyeltek, ma már, éppen az SZDSZ újabb és újabb fellépésének köszönhetően akár több száz oldalnyi titkosszolgálati irathoz is hozzájuthatnak, azok leginkább az iratfajtáknak csak egy szűk szegmensét, a besúgói információkon alapuló jelentéseket tartalmazzák. Nem váltak hozzáférhetővé az operatív jelentések, a lehallgatási jegyzőkönyvek, a fotó- és filmfelvételek, a besúgók és tartótisztjeik, az szt-tisztek és a polgári hírszerzés teljes listái.

(Az első pillanat – a Duna-gate botrány) A demokratikus ellenzék utolsó konspiratív akciója a titkosszolgálatok ellenzéki pártokkal szemben még 1989-ben is zajló megfigyelésének Duna-gate botrány néven ismertté vált leleplezése volt. Egy állambiztonsági tiszt, a később meghurcolt Végvári József őrnagy tette lehetővé, hogy videóra vegyék az állambiztonsági szolgálat ellenzéki és nemzeti kerekasztal tárgyalásokkal párhuzamosan folyó, akkor már illegális tevékenységének dokumentumait. Végvári személyes sorsa – akiről máig nem lehet teljes bizonyossággal tudni, hogy hős volt-e, esetleg a titkosszolgálatok balesete vagy áldozata – szimbolizálja a magyar politikai elit döntő részének a volt politikai rendőrséghez való, rendszerváltás utáni viszonyát: a Duna-gate ügy miatt meghurcolták, s csak röviddel a 2010-es választások előtt kapott magas állami kitüntetést „a jogállami Magyarország megteremtéséhez való hozzájárulásáért, személyes kockázatvállalásának elismeréseként”.

Az 1990. január 4-én kirobbant botrány elvben jó alkalom lehetett volna a hivatalosan megszűnő politikai rendőrség irathagyatéka ügyének rendezésére. Utólag nehezen érthető, hogy miért nem foglalkoztak ezzel az akkori ellenzéki pártok vagy a civil szervezetek. Némi magyarázatul szolgál, hogy amikor 1990 februárjában, a még nem jogállami parlament bizottsága vizsgálta a Duna-gate ügyet, a bizottsággal elhitették, hogy az iratokat szinte teljesen megsemmisítették. A kijelentést a Katonai Ügyészségen a bizottság elé tárt üres dosszié-fedlapok támasztották alá. Bár a bizottságnak már ellenzéki képviselők is tagjai voltak, akiket a lemondott állampárti képviselők helyére demokratikusan választottak, az akkori viszonyok között semmilyen önálló kutatási lehetőség nem állt rendelkezésre, s így még azt sem tudták, hogy a III/III Főcsoportfőnökség egyik ügyosztálya vagy az egésze volt-e a politikai rendőrség a Kádár-korszakban. Az ismeretek szintjét jelzi, hogy a bizottság szóvivőjeként Tamás Gáspár Miklós közölte a Magyar Nemzet március 3-i

számában: „A BM III/III. majdnem teljes iratanyagát gyorsított ütemben megsemmisítették, és hasonló módon jártak el a budapesti és megyei főkapitányságokon is.” Valójában, mint utóbb kiderült, az úgynevezett élő ügyek iratait semmisítették meg, elsősorban a fővárosban.

Az ekkor előállított és még egy ideig magát tartó mítoszokkal ellentétben a politikai rendőrségi iratok számottevő része nem semmisült meg. Ugyanakkor szinte bizonyos, hogy az iratmegsemmisítés az 1990-es szabadon választott kormány megalakulásával sem állt le, hanem nagy valószínűséggel célzottan, nem nagy tömegben, de egészen 1995-ig folytatódott. A szelektivitás nem csak a megsemmisítésben, hanem a kompromittáló iratok zsarolási céllal történt spájzolásában is érvényesülhet.

(A második pillanat – az MDF-SZDSZ megállapodás) Az 1990-es választások után kötött MDF-SZDSZ megállapodás előkészítésekor a felek tudatlanul, megfelelő ismeretek hiányában nem vetették fel a politikai rendőrségi iratok sorsának rendezését, holott, ha rendelkezésre áll a szükséges információ, ez lehetett volna a megfelelő időpont.

(A harmadik pillanat – a Demszky-Hack javaslat) A demokratikus választások után összeülő parlament nemzetbiztonsági bizottsági elnöki posztját néhány hónapig, főpolgármesterré választásáig az egykori üldözött, Demszky Gábor töltötte be. Ekkor még élt a hit: a politikai rendőrségi iratok túlnyomó része megsemmisült, s arról sem tudtak szinte semmit a bizottságba került képviselők, hogy milyen nyilvántartások léteztek az egykori besúgókról, azok utólag manipulálhatók voltak-e. A helyzet ironiája, hogy a bizottság több tagja joggal kereshette volna magát valamelyik besúgói listán.

Az SZDSZ a Németh Miklós-féle lista ismeretében, szerény tárgyi tudás alapján ekkor még úgy látta, hogy nem a politikai rendőrségi iratok sorsának átfogó rendezése, hanem az új képviselők esetleges zsarolhatóságának megakadályozása a legsürgősebb feladat. A párt álláspontja az volt: ha a politikai rendőrség állományából, az MSZMP tisztségviselői közül vagy más politikailag fenntartásokkal kezelt foglakozásúak közül elindul valaki a választáson, a választó tudhassa, hogy ki ő, s ennek ismeretében dönthessen, hogy támogatja-e. A korábbi besúgók és az úgynevezett szigorúan titkos állományú tisztek azonban látszólag civilként működtek, életrajzukban polgári foglakozásuk szerepel, így ha elindultak képviselőnek, valódi tevékenységük ismerete nélkül választották meg őket, ráadásul múltjukkal még zsarolhatók voltak.

Ennek szellemében született 1990 nyarán **Demszky Gábor és Hack Péter** törvényjavaslata „a Belügyminisztérium egykori III/III-as ügyosztályának állományába tartozó, illetve nyilvántartásában szereplő »szigorúan titkos« állományú tisztek és hálózati személyek adatainak kezeléséről”. Ez előírta volna, hogy a legfontosabb választott tisztségeket betöltő személyek esetleges III/III-as ügynöki, illetve SZT-tiszti múltja esetén mi a követendő eljárás. Az elgondolás lényege szerint az említett körnek számolnia kell azzal, hogy ha a hivatalos vizsgálat során az érintettség bizonyossá válik, és az illető nem lép vissza posztjáról, az adatokat nyilvánosságra hozzák. A lelepleződés jogkövetkezménnyel nem járt volna. Az SZDSZ azt vallotta: a történészek feladata a múlt feltárása, s nem kell az országgyűlésnek volt ügynökökkel foglalkozni, mert a beszerzés és a tevékenység egyediségének mérlegelése intézményesen aligha megoldható. De ha valaki az érintettek közül a tervezetben megjelölt posztokra pályázik, számoljon a következményekkel. Bár a javaslatot a parlamenti többség még csak napirendre sem tűzte, ahogy később, néhány ember ügynökmúltjának nyilvánosságra kerülése nyomán Kőszeg Ferenc értékelte: a koncepció arra a tévesnek bizonyuló feltételezésre épült, hogy az ügynökmúlt nyilvánossá válása után a közvélemény ítélete eleve kirekeszti a fontosabb posztokról az érintetteket.

A kormányon lévő jobboldalnak a törvényjavaslattal szemben két érdemi ellenvetése volt. Egyfelől sérelmezték, hogy a javaslat nem nyújt megoldást az egykori elnyomó rendszer nem titkos szereplőinek (ávósok, pufajkások, egyáltalán a hivatásos politikai rendőri állomány stb.)

„kezelésére”. Erre az ellenvetésre Hack Péter, a törvényjavaslat egyik előterjesztője úgy reagált, hogy az úgynevezett pufajkások (az 1956-57-es kommunista karhatalom tagjai) kérdése azért nem azonos a téglák (beépített informátorok) kérdésével, mert a pufajkásokról lehetett tudni, hogy azok voltak, hiszen azért hívjuk őket pufajkásoknak, mert pufajkát hordtak, a téglák viszont nem hordtak magukkal téglát. Vagyis a két kategória megkülönböztetésének éppen az az értelme, hogy az egyikről nem lehet tudni, hogy ki volt, a másiktól meg – elvben, miután főhivatású munkahelyük volt – igen. A másik, „szakmai” jellegű ellenérv az volt, hogy a titkosszolgálatokra minden rendszernek szüksége van, nem szabad a kérdést bolygatni. Konkrétabban: miután nagy volt az átjárás a politikai rendőrségi csoportfőnökség, a kémelhárítás és mondjuk a kémszolgálat vagy a politikai rendőri feladatokat is végző katonai titkosszolgálat között, az ügynökök leleplezése nem áll az állam érdekében. Ahogy Boross Péter, aki 1990-ben a titkosszolgálatokat felügyelte, majd az év végén belügyminiszter, Antall József halála után pedig miniszterelnök lett, fogalmazott: „nem titkosszolgálat az, amelyik titkait kiszolgáltatja külföldi társszervezeteknek”.

Az, hogy a ténylegesen megoldandó problémához képest szerény törvényjavaslatot a parlamenti többség tárgyalni sem volt hajlandó, nem sok jót ígért. A tervezet maradandóbb következményeként az egykori politikai rendőrség irathagyatékának témáját ettől kezdve ügynöktörvénynek nevezte a szélesebb közvélemény, erősítve azt a részben szándékoltan kialakított hitet, miszerint néhányan valami önös érdekből ügynöklistákat szeretnének közzétenni.

(A negyedik pillanat – az átvilágítási törvény) Az MDF-kormány 1991-es törvényjavaslata kiterjesztette volna az átvilágítandók körét. Ekkor már a kormány illetékesei tudták, hogy valószínűleg a korábbi legendák az iratmegsemmisítés arányairól, s képük volt arról is, hogy az átvilágítandó hivatásos és ügynöki állomány nyilvántartása is teljesebb annál, mint ahogy azt 1990-ben igyekeztek elhitetni. Mindez azonban nem az ügy rendezésére sarkallta a kormányt, hanem éppen ellenkezőleg, érdemi tárgyalás nélkül visszavonta a tervezetet. Végül Kónya Imre MDF-es belügyminiszter csak 1994-ben, nem sokkal a választások előtt nyújtotta be „Az egyes fontos tisztségek ellenőrzéséről” szóló átvilágítási törvénytervezetet. A Demszky-Hack javaslatához képest, nyilvánvaló politikai megfontolásból jelentősen bővítették azon közszereplők körét, akiknél kötelezően előírták az esetleges III/III-as érintettség miatti átvilágítást. A törvény a parlamenti képviselőket már csak a következő választástól érintette volna, ugyanakkor, nem függetlenül az MDF-nek a sajtóval kialakult rossz viszonyától, a média vezető munkatársait is bevonta az érintett körbe. Az ügynöki múltat viszont olyan feltételek együttes megléte esetén (a belső elhárításra vonatkozóan aláírt beszerzői nyilatkozat, írásos jelentés, kifizetési dokumentum) ismerte el bizonyítottnak, amivel minimálisra szorították a jogilag is ügynöknek minősülőket. Ugyanakkor a törvényjavaslatról hosszú évekre elnyúló vita a vizsgálat alá vonandó közszereplői kör bővítéséről vagy szűkítéséről, bizonyos érintetteknek folyamatos fenyegetettséget és zsarolási lehetőséget jelentett, másoknak pedig reményt adott, hogy megúsztatják, hogy elfelejteni szándékozott múltjuk titok marad.

(Az ötödik pillanat – az alkotmánybírói döntés) Az alkotmánybírók Kónya-féle törvényről született határozata kötelezettségeket állapított meg az országgyűlés részére. A Horn-kormány jogszabály-előkészítéssel megbízott belügyminisztere, Kuncze Gábor Varga László vezetésével egy **civil szakértőkből álló Iratfeltáró Bizottság**ot hozott létre, felderítendő az egykori politikai rendőrség irathagyatékát, annak 1990 utáni sorsát és, hogy tegyen javaslatot az új szabályozásra. A bizottság viszonylag pontos képet kapott az iratok sorsáról, felmérhette a megsemmisített és megőrzött akták arányát, feltárt addig „elfelejtett” nyilvántartásokat, köztük a később sokat emlegetett 19 mágnesszalagot, amelyek az 1973-tól 1989-ig felvett ügynöki, célszemélyi és más állambiztonsági adatokat rögzítették. A bizottság tagjai tanulmányozhatták az egykori politikai rendőrségi iratok állományát és kezelésük rendjét, de magukba az iratokba nem kaptak betekintést. Munkájukat csak a BM-ben végezheték, a titkosszolgálatokkal már kapcsolatba sem kerültek. Mielőtt bármi további történhetett volna, a titkosszolgálatokat felügyelő miniszter, az MSZP-ben erős titkosszolgálati lobby közreműködésével elérte a bizottság ellehetetlenítését, majd

felszámolását. Ehhez a miniszterelnök adta meg a politikai felhatalmazást. A belügyminiszter számára készített javaslatuk lényegében az akkor már ismert németországi minta átvételét ajánlotta, egyebek közt így azt, hogy az érintett iratok kerüljenek ki a titkosszolgálatok felügyelete alól és civil levéltárban biztosítsák nyilvánosságukat.

Amúgy Kuncze minisztersége alatt, az Iratfeltáró Bizottság munkáján túl is történtek érdemi lépések az előző rendszer örökségének felszámolására. Az adatvédelmi törvény lehetővé tette, hogy a korábbi megfigyelték megkaphassák a rájuk vonatkozó iratokat, így a BM kabinetirodája megkezdte az áldozatok információs kárpótlását. Ekkor szolgáltatatta vissza – Gyekiczki András kabinetfőnök javaslatára – a BM, a magyar történelemben példa nélkül álló módon azokat a személyes tárgyakat jogos tulajdonosaiknak, az áldozatoknak, akiktől azokat az ÁVH házkutatásain kobozta el az 50-es évek koncepciók pereihöz, s több más olyan intézkedést is hozott, amelyeket már 1990 és 1994 között is meg kellett volna hozni, s amelyeket aztán az utódok nem is folytattak. Így kapta vissza például Szász Béla, a Minden kényszer nélkül című legendás könyv szerzője Londonban, a háború előtti és utáni személyes iratait, amelyeket 1949-ben, letartóztatásakor foglalt le az ÁVH. Tény, az SZDSZ erejéből arra tellett, hogy gesztusokat tegyen az egykori áldozatoknak, de sem a belügyminiszter, sem az SZDSZ nem élte végsőkéig az ellentétet a volt politikai rendőrség hagyatéka körüli küzdelemben, ami akkor is áll, ha – mint annyi más ügyben – a kellő erély csak a koalíció felmondása lehetett volna. Tény az is, hogy ekkor még csak sejthető is alig volt, hogy a múlt titkosszolgálati mérge az új demokráciában egyre áttételesebben, egyre több szövődémmel hat tovább.

A belügyminiszter által az országgyűlésnek benyújtott törvény-tervezet hosszú és éles koalíciós vita során nyerte el végső formáját. A miniszter, illetve az SZDSZ nem először került kényszerhelyzetbe: vagy nem lesz törvény és marad az elfogadhatatlan helyzet, vagy olyan tervezet kerül az országgyűlés elé, amely előrelépést jelent ugyan, de nehezen vállalható. A liberális párt végül is a második megoldást választotta, azzal, hogy képviselői az eredeti elképzelésre épülő módosító indítványokat nyújtottak be. Ezeket a szocialista partner és az ellenzék rendre leszavazta, s maradt a kis előrelépést hozó, de egészében szégyenletes törvény. Minden esetre azért létrejött az egykori állambiztonsági iratokat kezelő civil levéltár, a **Történeti Hivatal**, de úgy, hogy gyakorlatilag a titkosszolgálatok döntötték el milyen iratokat adnak át és mit nem. Azért mégis e törvény alapján indult meg az érdemi kutatás és tudatosodott szélesebb körben, hogy elsősorban nem „a ki volt ügynök, ki nem” a politikailag kényes téma, hanem az állambiztonsági apparátus egész korábbi működése.

(A hatodik pillanat – a Történeti Hivatal bekebelezése) A Fidesz 1998-ra átvette a politikai rendőrségi örökségről az MDF álláspontját: az ügyek bolygatása nemzeti érdekeket sértene. Sőt, vonzó volt számukra, hogy a titkok védelme a zsarolás rendszerszerű működtetésének alapját képezhesse. Az érintett személyek némelyikének testimony jellegű, nyílt elkötelezettsége a „nemzeti” politika mellett pedig már a „hazafias” beszervezések korszakát idézte. A Fideszt antikommunista retorikája nem fékezte abban, hogy az „átállt” egykori ügynököket – sokszor demonstratív módon is – használja. Bár a politikai rendőrségi iratok nyilvánossága ügyében az előző időszak sem vádolható látványos előrelépéssel, az 1998 és 2002 közötti időszak egyértelműen az addigi szerény fejlemények leépítése jegyében telt. Az Alkotmánybíróság 1999-ben egy újabb határozatával foglalt állást a Horn-kormány három évvel korábbi, említett törvényéről. Csak ekkor helyezte hatályon kívül azt a passzust, amely az áldozatok előtt is titkosította a rá jelentő ügynököket. Ugyanakkor továbbra is fenntartotta a nyilvánosságra hozatal radikális korlátozási tilalmát. 2000-ben az Országgyűlés, részben az alkotmánybírósági döntésre reagálva, ismét módosította az ügynöktörvényt. Az átvilágítandók közé visszatették az előző ciklusban kihagyott újságírókat, ezért meghosszabbították az átvilágítás határidejét. Mellékesen érdemes megjegyezni, hogy sem a korábbi, az MDF által kezdeményezett, sem az ekkor a Fidesz által felkarolt, civilekre is kiterjesztett lusztráció nem hozta meg a várt eredményt, a jobboldalnak nem tetsző újságírók látványos bukását. Az új törvény, és a Fidesz valódi botrányaként, egy módosítással a Történeti Hivatalt az addigi civil

státuszról a működő titkosszolgálatok szaklevéltárává változtatta. Ezzel a szolgálatok visszakapták azokat az iratokat, amelyeket egyszer már „leszereltek”, vagyis szentesítették, hogy a kommunista rendszer politikai rendőrségének öröksége felett teljes mértékben a titkosszolgálatok diszponáljanak.

(A hetedik pillanat – a D-209-es botrány) A D-209-es ügynél az SZDSZ naivan azt gondolta, hogy a miniszterelnök leleplezése és az ebből származó hátrányok begyűjtése után az MSZP-nek sem áll érdekében az egykori politikai rendőrség tevékenységének leleplezése. A hiteltelenség árát kifizetve már „csomagban” rendezhetik az ügyet – vélték a liberálisok. Nem számoltak azzal, hogy a titkosszolgálatok érdeke és befolyása erősebb az MSZP-ben, mint a szocialista hard core pártstruktúráján kívüli miniszterelnöké, vagyis a lelepleződéséből nem következik semmi érdemi. A miniszterelnök ugyan első megrendülésében az ügynöklisták nyilvánosságra hozatalát ígérte, de gyorsan korrigálta magát, s utóbb már radikálisan új „ügynöktörvény” sürgősséggel történő betérjesztését emlegette. Bár az SZDSZ, érezve a vissza nem térő lehetőséget, kidolgoztatott egy a politikai rendőrségi iratok sorsát a demokratikus normák és a szakszerűség követelményei szerint rendező javaslatot, de ennek sorsa is hasonlóvá vált az 1995-ös Kuncze-féle törvényhez.

Önmagában is hiba volt, hogy az SZDSZ támogatta azt a kezdeményezést, amely parlamenti bizottságot állított fel annak felderítésére, hogy Medgyessyhez hasonlóan léteznek-e érintettek az 1990 utáni kormánytagok, képviselők között. Sőt, a bizottság elnökének az SZDSZ börtönviselt 56-os politikusát, Mécs Imrét delegálta. Ekkorra már átvilágították az 1994 utáni képviselőket és kormánytagokat, hogy álltak-e kapcsolatban a III/III. Csoportfőnökséggel, a politikai rendőrség belső ellenzékekkel foglalkozó részlegével, de a többi ügyosztály ügynökei kimaradtak a lusztrációból. Az átvilágító bizottság létrehozásakor élt a feltételezés, ha bővítik a szempontokat, akkor a jobboldal néhány prominense is fennakad a hálón. De ellentmondott az addig képviselt normáknak, hogy az ilyesmi egy parlamenti bizottság feladata legyen, és a készülő törvénytől függetlenül, olyan látszat keletkezett, mintha pusztán politikailag motivált „ügynökvadászat” lenne. Néhány hiba és az érdemi tevékenység tudatos külső akadályozása miatt a bizottság hitelét veszítve kudarcot vallott.

Mire az országgyűlés 2002 decemberében elfogadta a D-209-es ügyre reagálni kívánó törvényt, az megint nem hasonlított az SZDSZ eredeti elképzeléséhez, de az MSZP ígéreteihez sem. A törvényt – az MSZP és az ellenzéki pártok támogatásával – megint a titkosszolgálati érdekek domináltak. Bár a törvény kimondta, hogy a szolgálatok csak indokolt esetben tarthatják vissza a rendszerváltás előtti politikai rendőrségi iratokat a Történelmi Hivatal helyébe lépő Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárnak történő kötelező átadásától, a mai napig nem tudhatják a levéltári anyag kutatói, hogy minek a hányadrésze az, amit kézhez kapnak. A Medgyessy-ügy kirobbanásának hevéletében, az emlegetett törvény tárgyalásakor az SZDSZ ígéretet kapott, hogy az Állambiztonsági Levéltár élére az egykori demokratikus ellenzék és az SZDSZ bizalmát élvező személyt nevez ki a szocialista parlamenti elnök. A jelöltet, Gyekiczki Andrászt, aki a Horn-kormány idején a belügyminiszter kabinetfőnökeként az Iratfeltáró Bizottság támogatásával sok borsot tört a titkosszolgálatok orra alá, sikeres pályázata ellenére, közvetlen a kinevezés előtt – alig leleplezve „külső” kérésre és a Fidesz támogatásával – ejtette az országgyűlés elnöke.

(A nyolcadik pillanat – a Kenedi-bizottság) 2007-ben, a koalíciós együttműködés javítása érdekében teendő intézkedések között az SZDSZ elérte, hogy a Gyurcsány-kormány elfogadja: át kell tekinteni a 2002-es törvény végrehajtásának tapasztalatait. A Kenedi János vezetésével életre hívott civil bizottság is számos akadályba ütközött, de minden addiginál részletesebb, több mint 400 oldalas jelentést készített a kommunista rendszer állambiztonsági hagyatékáról, az iratok kutathatóságáról, és a szükséges teendőkről.² Nem pusztán a megbízó kormányfő röviddel későbbi lemondásán múlt, hogy a javaslatokból vajmi kevés valósult meg. Az alig egy évig működő Bajnai-kormány fő feladata a gazdasági válság kezelése volt, de megteremtette a lehetőséget, hogy a Kenedi-bizottság munkájának folytatásaként az akkor már közel 15 éve ismert mágnesszalagok technikai lementése megtörténjék.³ Ugyanakkor az információk továbbra is a titkosszolgálatok

kizárólagos hatáskörében maradtak.

A 2010-ben kormányra került Fidesz nem foglalkozott a Kenedi-jelentésből adódó teendőkkal, néhány hónap elteltével formálisan is feloszlatta a bizottságot. A jogszabályban, az alaptörvény részét képező úgynevezett átmeneti rendelkezésekben beígért Nemzeti Emlékezet Bizottság nem a dokumentumok nyilvánosságával foglalkozik majd a nyilatkozatok szerint, hanem a hivatalos történelmet foglalja kánonba és egyúttal morálisan „ítélkezik” is. Így megalapozhatja az új lusztrációs gyakorlatot, azaz kimondhatja az előző rendszer egyébként jól ismert vezetőinek személyes felelősségét. Egy ilyen testület, mint afféle **Nemzeti Amnézia Bizottság**, alkalmas arra, hogy el lehessen választani a „jó útra tért hazafit” a nemzetárulótól. Mint az ismert viccben, mikor összeírják az erdő kitelepítendő lakóit, s a nyuszi megkérdezi: Mondd medve, rajta vagyok a listán? Igen, válaszolja a medve. S nem lehetne onnan kihúzni engem? De, hangzik a válasz.

Miközben az SZDSZ tisztában volt azzal, hogy a múlt dokumentumaival való zsarolhatóság az új demokratikus rend morális szétzüllesztésének egyik eszköze, az állampolgárok problémalistáján ez a szempont egyáltalán nem szerepelt a prioritások között, így a pártközi politikai alkukban nem tekintették komoly értékű kártyának ezt az ügyet. Ráadásul a rendszerváltás békés természetéből adódóan, ha az SZDSZ nem kívánta büntetni az elmúlt rendszer gazdáit, a jelentések fölhasználóit, a parancsokat kiadókat, akkor nem látott okot arra, hogy erkölcsileg megbélyegezze a rendszer kis bűnöseit. A titkosszolgálati iratok nyilvánosságával csak az információs önrendelkezést és a zsarolhatóság kizárását akarta elérni. De a kormánypárti-ellenzéki törésvonalon átnyúló, a titkok megőrzésében fennálló nemzeti konszenzus révén az e kérdésben elszigetelt SZDSZ nem volt képes érvényt szerezni igazságának. Így itt is elvált egymástól az egy ügyre koncentráló, tisztán morális és

s

† Hodosán Róza: Szamizdat történetek, Noran, 2004;

a Hodosán Róza: A konspiráció szabályai a puha diktatúrában, Alibi, Titok, 2005, 153-165. oldal

2 <http://mek.oszk.hu/08400/08450/08450.pdf>

k

3

s

z <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:IIyZB7jdyrUJ:magnesszalagok.blog.hu/2010/01/26/ae>

e

r

ű

”

c

i

v

i

l

”

i

g

a

z

s

á

g

,

v

a

l

a

m

i

n